

แนวทางและรูปธรรมแก้ไขปัญหานี้สินเกษตรกร

กรณีศึกษากลุ่มเกษตรกรธรรมชาติโพธาราม
และครอบครัวนายกฤษณะ ฮวดลิ้ม
เกษตรกรผู้ปลูกพืชผสมผสาน จังหวัดราชบุรี

กลุ่มปฏิบัติงานท้องถิ่นไร่พรมแดน

กรกฎาคม 2558

กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติโพธาราม

เมธี สิงห์สุถ้ำ

วิวัฒนาการกลุ่ม

“กลุ่มเกษตรกรธรรมชาติโพธาราม” เป็นการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรในตำบลเตาปูน อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี เริ่มก่อตั้งกลุ่มในช่วงปี 2542 ซึ่งเป็นปีที่พระราชบัญญัติกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ประกาศใช้ ในขณะนั้นเกษตรกรในพื้นที่ได้ทราบข่าวที่ประกาศผ่านหน่วยงานของรัฐระดับท้องถิ่นให้เกษตรกรรวมกลุ่มในลักษณะขององค์กร และเสนอชื่อองค์กรนั้นๆ ต่อกองทุนฟื้นฟูฯ เพื่อให้ดำเนินการแก้ไขปัญหาความยากจนและฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินของเกษตรกร

ในช่วงแรกความคาดหวังของกลุ่มที่มีต่อ กฟก. ยังมีไม่มากนัก ดังนั้นการตั้งความหวังเพื่อให้ กฟก. แก้ไขปัญหาหนี้สินจึงมีน้อย การรวมกลุ่มในช่วงนั้นทุกคนเป็นคนใหม่ในกลุ่ม ต้องการรวมตัวกันเพื่อสร้างสิ่งใหม่ที่ไม่เคยทำมาก่อน โดยเฉพาะต้องการค้นหารูปแบบการผลิตแนวใหม่ที่ไม่สร้างภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น ช่วงนั้นจึงตั้งชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มองค์กรคนรุ่นใหม่” โดยมีนางสำเนียง ฮวดลิ้ม เป็นประธาน และนายคำหล้า มีสวัสดิ์ เป็นรองประธานกลุ่ม รายชื่อของเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนเป็นสมาชิกกลุ่มมีจำนวนประมาณ 140 ราย เมื่อรวบรวมรายชื่อเกษตรกรแล้ว จึงเสนอชื่อกลุ่มเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาของ กฟก.

ประมาณช่วงปี 2547 เป็นช่วงที่มีการชุมนุมครั้งใหญ่ของเกษตรกรทั่วประเทศ เพื่อเรียกร้องให้รัฐหามาตรการในการแก้ไขปัญหาหนี้สินและที่ดินทำกินของเกษตรกร ซึ่ง “กลุ่มองค์กรคนรุ่นใหม่” ได้เข้าร่วมการเรียกร้องสิทธิในช่วงนั้นด้วย และจากปี 2547 เป็นต้นมา ก็ได้มีการชุมนุมในลักษณะเดียวกันนี้อีกหลายครั้ง ซึ่งกลุ่มองค์กรคนรุ่นใหม่ได้เข้าร่วมชุมนุมเกือบจะทุกครั้ง

ต่อมาในช่วงปี 2550 กลุ่มได้มีการสรุปบทเรียน วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นจากการชุมนุมเคลื่อนไหวในระยะเวลาที่ผ่านมา พบว่าข้อดีก็คือ สมาชิกกลุ่มได้รับประสบการณ์การทำงานชุมนุมเคลื่อนไหวเพิ่มมากขึ้น ส่วนข้ออ่อนก็คือ สมาชิกกลุ่มเริ่มลดลง ซึ่งในปีนั้นสมาชิกลดลงจาก 140 ราย เหลือเพียง 70 ราย และบทสรุปหนึ่ง

ที่กลุ่มมีความเห็นร่วมกันคือ การชุมนุมแต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูงมาก แต่ประโยชน์ที่ได้รับยังเห็นเป็นรูปธรรมค่อนข้างน้อย กลุ่มจึงมีแนวคิดให้มีการปรับรูปแบบและกระบวนการทำงานใหม่ กล่าวคือ ในขณะที่กลุ่มเข้าร่วมขบวนการชุมนุมเคลื่อนไหวนั้น จะต้องจัดกระบวนการฝึกอบรมให้กับสมาชิกไปพร้อมๆ กันด้วย ซึ่งกิจกรรมกลุ่มที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นก็คือ การจัดทำแผนสร้างอาชีพให้กับสมาชิก การฝึกอบรมในประเด็นแนวทางการแก้ไขปัญหาโดยใช้แนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง การจัดให้สมาชิกได้มีกิจกรรมศึกษาดูงานนอกสถานที่ เป็นต้น

ปี 2551 จากประสบการณ์ที่สมาชิกกลุ่ม ได้มีโอกาสศึกษาดูงานนอกพื้นที่หลายครั้ง ทำให้กลุ่มมีแนวคิดเรื่องการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ด้านการเกษตรครบวงจรสำหรับสมาชิก เนื่องจากเล็งเห็นความสำคัญว่า หากมีศูนย์การเรียนรู้แล้วจะทำให้สมาชิกมีกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน หลังจากนั้นไม่นาน จึงมีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ของกลุ่มภายใต้ชื่อ “เครือข่ายมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง”¹ ภายใต้การร่วมผลักดันของ ดร.วิวัฒน์ ศัลยกำธร

ศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้ ต่อมาได้กลายเป็นสถานที่สร้างโอกาสให้สมาชิกได้พัฒนาฝีมือด้านอาชีพของตนเองและเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแนวคิด ไปสู่การผลิตอาหารปลอดภัยเพื่อครอบครัวและขายให้กับ

¹ “เครือข่ายมูลนิธิกิจกรรมธรรมชาติ สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง” ปัจจุบันสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ ณ เลขที่ 114/1 หมู่1 ตำบลหนองบอนแดง อำเภอบ้านเปิง จังหวัดชลบุรี มี ดร.วิวัฒน์ ศัลยกำธร เป็นประธานมูลนิธิ

ผู้บริโภครวมถึงสมาชิกกลุ่มเชื่อว่าวิถีทางที่กำลังดำเนินไปนี้จะเป็นช่องทางหนึ่งของการแก้ไขปัญหาหนี้สินให้กับสมาชิกได้

การผลิตอาหารปลอดภัย ในนิยามของกลุ่มหมายถึง การผลิตที่พยายามลด ละ เลิก การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีในแปลงเกษตรลง อาหารซึ่งผลิตจากแปลงเกษตรต้องทำให้เกิดความปลอดภัยมากที่สุด แต่ทั้งนี้เนื่องจากเป็นช่วงเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต กลุ่มจึงยังไม่มีระบบป้องกันการปนเปื้อนสารเคมีจากแปลงเกษตรภายนอก ดังนั้นรูปแบบการผลิตนี้ กลุ่มจึงไม่เรียกว่าเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ แต่เรียกว่าระบบการผลิตอาหารปลอดภัยแทน

นอกจากการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกภายในกลุ่มแล้ว สิ่งหนึ่งที่กลุ่มพยายามจะดำเนินงานควบคู่ไปด้วยคือ การพยายามเผยแพร่แนวคิดเรื่องการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของกลุ่มไปสู่สาธารณะ และกลุ่มเกษตรกรเครือข่ายอื่น กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงปี 2552 นี้ เช่น การออกร้านเพื่อขายผลิตภัณฑ์และผลผลิตของกลุ่ม เช่น ไข่เป็ด ข้าว พืชผักต่างๆ ในช่วงปีนี้เป็นจังหวัดเดียวกันกับที่กลุ่มกรีนพีซเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ลงสำรวจพื้นที่ปลูกข้าวในเขตจังหวัดราชบุรี สำหรับทำกิจกรรมรณรงค์คัดค้านการปลูกข้าวตัดต่อพันธุกรรมหรือข้าวจีเอ็มโอ โดยรณรงค์ผ่านวิธีการสร้างศิลปะบนนาข้าว² ซึ่งกลุ่มได้ถูกเสนอชื่อจากสำนักงานเกษตรอำเภอโพธาราม ให้ทำงานศิลปะบนนาข้าวร่วมกับกลุ่มกรีนพีซ

² <http://www.oknation.net/blog/siangdek/2009/09/04/entry-2>

หลังจากที่งานศิลปะนี้ได้ถูกเผยแพร่ออกตามสื่อต่างๆ โดยเฉพาะทางสื่อออนไลน์ กลุ่มได้เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น ทำให้กลุ่มเกษตรกร หน่วยงานรัฐ ตลอดจนสื่อต่างๆ สนใจเข้ามาเรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับกลุ่มมากขึ้น สมาชิกในกลุ่มที่สนใจปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว จึงเกิดกำลังใจในการปรับเปลี่ยนมากขึ้น

ในปี 2553 กลุ่มได้เปลี่ยนชื่อกลุ่มเป็น “องค์กรเกษตรกรคนรุ่นใหม่ ด้วยวิถีแห่งภูมิปัญญาไทย” และได้ร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์การทำงานให้มีความชัดเจนมากขึ้น 4 ประการคือ

ประการที่ 1 เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินให้กับสมาชิก ซึ่งกลุ่มให้ความสำคัญในเรื่องที่ดินเป็นลำดับต้นๆ ด้วยเหตุผลที่ว่า “ที่ดินคือหลักทรัพย์ และเป็นต้นทุนการผลิตลำดับต้นๆของเกษตรกร”

ประการที่ 2 เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของสมาชิกภายใต้สถานการณ์สังคมปัจจุบัน

ประการที่ 3 เพื่อให้สมาชิกปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการผลิตแบบเคมีมาสู่การผลิตแบบปลอดภัย

ประการที่ 4 เพื่อใช้รูปธรรมการดำเนินงานที่เกิดขึ้น เผยแพร่หลักคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่
สาธารณชนทั่วไป

นอกจากวัตถุประสงค์ของการทำงานของกลุ่มจะมีความชัดเจนมากขึ้นแล้ว กลุ่มยังได้สร้างแนวคิด
"6 ต้อง"³ ซึ่งประยุกต์มาจากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นมาอีก เพื่อให้เป็นสิ่งที่คอยย้ำเตือนการทำงานของ
สมาชิกกลุ่ม นั่นคือ 1.ต้องพออยู่พอกิน 2.ต้องทำบุญทำทาน คือ การแบ่งปันผลผลิตให้กับคนอื่นฯ 3.ต้องเก็บ
รักษาและแปรรูปผลผลิตที่มีอยู่ได้ 4.ต้องมีการพัฒนาและเรียนรู้ตลอดเวลา เช่น การติดต่อประสานงานทาง
โทรศัพท์ การเผยแพร่แนวคิดขององค์กรผ่านโลกออนไลน์ (เฟสบุ๊ก) การใช้เครื่องจักรเข้ามาหนุนเสริมด้านการ
ผลิตเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น 5.ต้องขายผลผลิตให้เป็น ขายให้มีคุณธรรม ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค 6.ต้องมี
การประสานงาน เชื่อมโยง และสร้างเครือข่ายการทำงานกับองค์กรภายนอก เช่น หน่วยงานรัฐ กลุ่มเกษตรกร
อื่น และองค์กรที่ทำงานด้านสื่อ เพิ่มมากขึ้น

ต่อมาในปีเดียวกันนี้ ผู้นำกลุ่มบางส่วนได้มีความพยายามที่จะชักชวนสมาชิกให้มีการปรับรูปแบบ
การผลิตมาสู่ระบบอินทรีย์อย่างจริงจัง และมีสมาชิกที่พร้อมจะปรับเปลี่ยนทั้งหมด 18 ครอบครัว ดังนั้น
เพื่อให้มีความชัดเจนของการดำเนินกิจกรรม สมาชิกทั้ง 18 ครอบครัวนี้จึงได้ตั้งกลุ่มเฉพาะขึ้นมาอีกกลุ่ม แต่
ยังเป็นกลุ่มที่อยู่ภายใต้ "องค์กรเกษตรกรรุ่นใหม่ ด้วยวิถีแห่งภูมิปัญญาไทย" กลุ่มที่ตั้งขึ้นใหม่นี้ใช้ชื่อกลุ่มว่า
"กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติโพธาราม" มีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตอาหารที่ปลอดภัย ควบคุมไปกับการบริหารจัดการ
"ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง"⁴ โดยกำหนดให้มีการประชุม
คณะทำงานเพื่อติดตามและประเมินสถานการณ์การดำเนินงานของสมาชิกเดือนละ 1 ครั้ง ซึ่งสถานที่จัด
ประชุมในแต่ละครั้งจะใช้วิธีหมุนเวียนใช้สถานที่ประชุมตามบ้านของสมาชิกทั้ง 18 ครอบครัว

³ แนวคิด "6 ต้อง" เป็นแนวคิดที่กฤษณะ ฮวดลิ้ม เสนอต่อกลุ่ม แล้วกลุ่มมีมติเห็นชอบนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรม

⁴ "ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายมูลนิธิกสิกรรมธรรมชาติ สถาบันเศรษฐกิจพอเพียง" ได้ถูกประกาศให้เป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อเผยแพร่หลักปรัชญา
เศรษฐกิจพอเพียงในการโครงการพระราชดำริ โดยอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

ในส่วนของโครงสร้างการทำงานขององค์กร แบ่งเป็น 2 ระดับคือ “องค์กรเกษตรกรคนรุ่นใหม่ ด้วยวิธีแห่งภูมิปัญญาไทย” เป็นองค์กรแม่ และมี “กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติโพธาราม” อยู่ภายใต้โครงสร้างการทำงานขององค์กรเกษตรกรคนรุ่นใหม่ฯ มีรายละเอียดโครงสร้างทั้ง 2 ระดับดังนี้

โครงสร้างคณะกรรมการ “องค์กรเกษตรกรคนรุ่นใหม่ ด้วยวิธีแห่งภูมิปัญญาไทย”

นางสำเนียง	ฮวดลิ้ม	ประธาน
นายสมบุตร	สุวรรณมาลี	รองประธาน(คนที่ 1)
นายกำภูจน์	ญาณมุข	รองประธาน(คนที่ 2)
นายอุดม	คุ้มภัย	เหรัญญิก(การเงิน-การบัญชี)
นายกฤษณะ	ฮวดลิ้ม	ผู้ประสานงาน
นางกรรณทิพ	พารา	ผู้ช่วยผู้ประสานงาน
นายก่อหล้ม้า	มีสวัสดิ์	ประชาสัมพันธ์
นายสุรสิทธิ์	ยิ้มเพชร	กรรมการ
นายสมหมาย	แก่นศรี	กรรมการ
นางนิภา	ทมีสวัสดิ์	กรรมการ
น.ส.อุบลรัตน์	สุขวาณิชย์	กรรมการ
นายประชิน	ทองอ่อน	กรรมการ
นางจำลอง	บุญประกอบกิจ	กรรมการ

โครงสร้างคณะทำงาน “กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติโพธาราม”

นางสำเนียง	ฮวดลิ้ม	ประธาน
นายสมบุตร	สุวรรณมาลี	รองประธาน(คนที่ 1)
นายก่อหล้ม้า	มีสวัสดิ์	รองประธาน(คนที่ 2)
นายอุดม	คุ้มภัย	เหรัญญิก
นายสุรสิทธิ์	ยิ้มเพชร	เลขานุการ
นางกรรณทิพ	พารา	กรรมการ
นายประชิน	ทองอ่อน	กรรมการ
นายสมหมาย	แก่นศรี	กรรมการ

การส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกด้านการประกอบอาชีพ

อาชีพของสมาชิกกลุ่มกิจกรรมธรรมชาติโพธารามทั้ง 18 ครอบครัว ที่ได้มีการดำเนินการอยู่และอยู่ภายใต้การสนับสนุนของกลุ่ม ณ ปัจจุบันประกอบด้วย

1. การส่งเสริมการผลิตข้าวโดยไม่ใช้ปุ๋ยและสารเคมี ส่งเสริมให้สมาชิก อด ละ เลิก การใช้ปุ๋ยและสารเคมีในพื้นที่ปลูกข้าว 30 ไร่
2. โรงสีข้าวขนาดเล็ก ปัจจุบัน กลุ่มได้ซื้อโรงสีข้าวเครื่องใหม่มาแทนโรงสีเครื่องเก่าที่หมดสภาพการใช้งานไปแล้วราคา 40,000 บาท
3. ปลูกผักพื้นบ้านในพื้นที่บริเวณหลังบ้านของสมาชิก
4. การเพาะเห็ด (เห็ดฟาง เห็ดนางฟ้า เห็ดภูฐาน) ในระบบโรงเรือนขนาดเล็ก
5. การเลี้ยงปลาในบ่อน้ำธรรมชาติ(ที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ)
6. การผลิตพืชไร่ เช่น อ้อย ข้าวโพด มะนาว ถั่วลิสง ไม้ดอก(ดาวเรือง)
7. การเลี้ยงไก่ไข่ด้วยอาหารธรรมชาติ เช่น ปลวก และผลไม้พื้นบ้านที่มีในแปลงเกษตรตามฤดูกาล
8. การผลิตปุ๋ยอินทรีย์จากวัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นไว้ใช้เอง
9. การแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น การแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีน การแปรรูปมัน เผือก กล้วย ให้เป็นผลิตภัณฑ์ของกลุ่มสำหรับจำหน่ายให้ทั้งสมาชิกกลุ่มด้วยกันเองและบุคคลภายนอก
10. การรวมกลุ่มจัดตั้งร้านอาหารกึ่งร้านค้า
11. การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้เพื่อการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านการผลิตแบบพอเพียง

เมื่อมองภาพรวมในส่วนของภารกิจซึ่งมีผลต่อแนวคิดของการทำงานกลุ่มในช่วงปี 2554 ถึงปี 2556 กลุ่มกิจกรรมธรรมชาติโพธาราม มีภารกิจในการฝึกอบรมด้านเศรษฐกิจพอเพียงกับองค์กรภายนอก 3 โครงการเด่น ๆ คือ

1. โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร สำหรับสมาชิกที่เป็นลูกหนี้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร จังหวัดราชบุรี
2. โครงการฝึกอบรมการปรับโครงสร้างหนี้ของกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟท.)
3. โครงการการศึกษาดูงานของหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และท้องถิ่น กลุ่มโรงเรียนและนักศึกษา สถาบันต่างๆ ทั้งในและนอกพื้นที่

ภารกิจเด่นของสมาชิกกลุ่ม (18 ครอบครัว)

ในปัจจุบันกลุ่มกสิกรรมธรรมชาติโพธารามได้มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มและ 3 ภารกิจหลัก คือ

กลุ่มที่ 1 กลุ่มโรงสีข้าว บรรจุน้ำหีบห่อ (แบ่งขาย) และทำร้านอาหารกึ่งร้านค้า

กลุ่มที่ 2 กลุ่มเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา เพาะเห็ด ปลูกอ้อย ข้าวโพด ทำปุ๋ยอินทรีย์

กลุ่มที่ 3 กลุ่มปลูกข้าวด้วยรูปแบบของนาอินทรีย์ ซึ่งแบ่งการปลูกข้าวออกเป็น 3 ประเภท คือ

- ข้าวขาวเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายให้กับบุคคลภายนอก ได้แก่ ข้าวหอมมะลิ ข้าวเหลืองอ่อน
- ข้าวเพื่อสุขภาพ ได้แก่ ข้าวหอมมะลิแดง ข้าวไรซ์เบอร์รี่
- ข้าวเพื่อการแปรรูป(ทำเส้นขนมจีน) ได้แก่ ข้าวชยันนาท

นอกจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มใน 3 ส่วนดังกล่าวข้างต้นแล้ว กลุ่มยังดำเนินธุรกิจที่เรียกว่า "ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ" โดยมุ่งหวังเพื่อให้เป็นรูปแบบหนึ่งของการแก้ไขปัญหาภาวะหนี้สินของสมาชิกด้วย

แนวคิด “ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ”

แนวคิดที่เรียกว่า “ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ” เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการดำเนิน “โครงการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพสมาชิกภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”⁵ ที่กลุ่มได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) เมื่อปี 2557 เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 404,000 บาท แนวคิดนี้มีหัวใจสำคัญคือต้องการให้กิจกรรมที่กำลังดำเนินการอยู่ของกลุ่ม เป็นกิจกรรมแบบครบวงจร”

ระดับต้นน้ำ หมายถึง กิจกรรมในขั้นตอนของการเพาะปลูก-การผลิต เช่น การเพาะปลูกข้าว พืชไร่ พืชสวน การเลี้ยงสัตว์ และการทำประมง ในช่วงที่ผ่านมาหลังฤดูการเก็บเกี่ยว สมาชิกกลุ่มจะขายข้าวให้กับพ่อค้าคนกลาง ซึ่งพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนดราคาผลผลิตทั้งหมด ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมาทำให้กลุ่มเริ่มตั้งคำถามและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเรื่องราคาผลผลิตของสมาชิก เป็นที่มาของธุรกิจในระดับต้นน้ำ ซึ่งกลุ่มได้วางแผนปลูกข้าวอินทรีย์ขนาด 30 ไร่ เป้าหมายเพื่อนำผลผลิตจากแปลงเข้าสู่กระบวนการแปรรูปโดยกลุ่มเอง นอกจากนี้ยังมีการทำแปลงเกษตรทดลอง การปลูกพืชผักกินชนิดต่างๆ การเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา เพาะเห็ด การผลิตจุลินทรีย์ชีวภาพเพื่อใช้ในแปลงเกษตร ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะให้ผลผลิตเป็นวัตถุดิบตั้งต้น เพื่อที่จะนำไปสู่ขั้นตอนถัดไปที่เรียกว่า “กลางน้ำ”

⁵ โครงการการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพสมาชิกภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นงบประมาณที่ขอรับการสนับสนุนจากกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร(กฟก.) ในลักษณะของการกู้ยืมเพื่อมาดำเนินกิจกรรมกลุ่ม และต้องทำการชำระหนี้คืน กฟก.

ระดับกลางน้ำ คือ ระดับของการแปรรูปผลผลิตเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม เช่น การแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีน การทำไข่เค็ม การทำพริกแกง เส้นขนมจีนอินทรีย์ของกลุ่มทำจากข้าวพันธุ์ชัยนาทที่ปลูกแบบอินทรีย์ ตั้งแต่ต้น โดยเฉลี่ยในหนึ่งวัน กลุ่มจะแปรรูปข้าวสารประมาณ 200-250 กิโลกรัมให้เป็นเส้นขนมจีนและขายได้วันละประมาณ 400-500 กิโลกรัม(ประมาณ 2 เตาตัว) ราคาขายอยู่ที่กิโลกรัมละ 28 บาท โดยเฉลี่ยแล้ว กลุ่มจะสามารถสร้างรายได้จากระดับกลางน้ำนี้ประมาณ 11,200-14,000 บาท ต่อข้าว 200-250 กิโลกรัม

หากวิเคราะห์เปรียบเทียบมูลค่าของการขายข้าวเปลือกและมูลค่าของการแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีน จะพบว่า หากขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าคนกลาง จะได้ราคาประมาณ 6,000-7,000 บาทต่อตัน (1,000 กิโลกรัมข้าวเปลือก ซึ่งจะลดเหลือประมาณ 660 กิโลกรัมข้าวสาร) แต่หากนำข้าวไปแปรรูปเป็นเส้นขนมจีนแล้วขายให้กับผู้บริโภค จะสามารถขายได้ในราคาประมาณ 37,000 กว่าบาท

ระดับปลายน้ำ คือ ระดับของการจัดจำหน่ายผลผลิตของกลุ่ม ซึ่งกลุ่มจะนำผลผลิตของกลุ่มนับตั้งแต่ เส้นขนมจีน ไข่ ปลา ผัก เครื่องปรุงประกอบอาหารอื่นๆ มาขายตรงให้กับผู้บริโภค ผ่านร้านอาหาร กึ่งร้านค้าที่ชื่อว่า "ร้านเศรษฐกิจพอเพียง ปลายน้ำ" เป็นร้านอาหารทางเลือกสำหรับคนที่รักสุขภาพ อาหารมีให้เลือกหลายอย่าง โดยเฉพาะเมนูขนมจีน มีให้เลือกทั้งน้ำยากะทิ น้ำยาป่า น้ำยาแกงเขียวหวานไก่บ้าน น้ำยาน้ำพริก มีเมนูก๋วยเตี๋ยวรสธรรมชาติ ข้าวคลุกกะปิ ส้มตำ ขนมไทย น้ำอัญชัน น้ำฝาง น้ำตะไคร้ น้ำย่านาง และอื่นๆ

ปัญหา/อุปสรรคของกลุ่ม

แม้กิจกรรมของกลุ่มจะดำเนินไปในทิศทางที่ดี แต่กลุ่มก็ยังมีปัญหาอุปสรรคในการทำงาน ซึ่งกลุ่มได้พยายามแก้ไขและหาทางออกร่วมกัน อุปสรรคปัญหาหลักๆ ของกลุ่มโดยสรุปมี 4 ประการคือ

ประการแรก สมาชิกยังมีความชัดเจนในบทบาทและหน้าที่น้อย ส่งผลต่อบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกที่มีต่อองค์กร

ประการที่ 2 รูปแบบของการแปรรูปผลผลิตยังไม่หลากหลายพอ รวมถึงมีช่องทางทางการตลาด สำหรับกระจายผลผลิตของสมาชิกไม่กว้างขวางมากนัก

ประการที่ 3 สมาชิกกลุ่มยังไม่สามารถทำการผลิตได้ตามเป้าหมายที่วางไว้ ซึ่งในส่วนนี้จะส่งผลต่อการสร้างเศรษฐกิจที่มั่นคงให้กับสมาชิกแต่ละครอบครัว

ประการที่ 4 สมาชิกส่วนใหญ่มีภาระหนี้สินผูกพัน ซึ่งปัจจุบันหนี้สินเฉลี่ยของสมาชิก(18 ครอบครัว) อยู่ที่ประมาณ 80,000 – 100,000 บาทต่อครอบครัว สมาชิกกลุ่มที่ถูกซื้อหนี้แล้ว ยังมีภาระเรื่องหนี้ในระบบ ซึ่งส่งผลให้สมาชิกไม่มีเวลาดำเนินกิจกรรมตามแผนการผลิตที่ได้วางไว้ร่วมกัน

ความสำเร็จของกลุ่ม

นับจากปี 2542 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน หากมองเรื่องความสำเร็จที่เกิดขึ้นในระยะ 17 ปีที่ผ่านมา มี 3 สิ่งที่เกิดขึ้นคือ

1. สมาชิกทั้ง 18 ครอบครัวให้ความร่วมมือในการทยอยลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในแปลงเกษตรที่ผลิตเพื่อจำหน่ายให้กับผู้บริโภค
2. ร้านอาหารของกลุ่ม คือ "ร้านเศรษฐกิจพอเพียง ปลายน้ำ" สามารถนำผลกำไร ซึ่งเกิดจากการประกอบกิจการมาเป็นเงินทุนหมุนเวียนจ้างสมาชิกรายวัน
3. กลุ่มสามารถซื้อผลผลิตจากสมาชิกเพื่อเป็นสินค้าในร้านอาหารของกลุ่มได้มากขึ้นเรื่อยๆ เช่น ไข่เบ็ด ไข่ไก่ ผลไม้ เห็ดนางฟ้า

ในส่วนบทเรียนและรูปธรรมความสำเร็จของสมาชิกกลุ่มนั้น จะเสนอผ่านกรณีศึกษาของนายกฤษณะ ฮวดลิ้ม ซึ่งเป็นผู้ประสานงานของกลุ่ม

กรณีศึกษาการแก้ไขปัญหาหนี้สิน ครอบครัวนายกฤษณะ ฮวดลิ้ม

กฤษณะ ฮวดลิ้ม อายุ 43 ปี เป็นบุตรคนเดียวของครอบครัวฮวดลิ้ม กฤษณะมีบุตรสาว 2 คนและบุตรชาย 1 คน ซึ่งอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นครอบครัวใหญ่ ปัจจุบันกฤษณะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกลุ่มกิจกรรมธรรมชาติโพธาราม รับผิดชอบหลักของกลุ่มและครอบครัวคือ การบริหารจัดการ “ร้านเศรษฐกิจพอเพียงปลายน้ำ” ซึ่งจะรับผลผลิตของสมาชิกมาจำหน่ายในร้าน รวมถึงการรับขนมเงินที่เป็นรายได้หลักของครอบครัวกฤษณะเองมาขายในร้านด้วย

กฤษณะได้มีโอกาสเข้าร่วมกลุ่มกิจกรรมธรรมชาติ เมื่อช่วงปี 2550 ซึ่งเป็นช่วงที่ครอบครัว เริ่มมีความลงตัวในด้านการทำเส้นขนมเงินส่งขายให้กับร้านค้าต่างๆในละแวกชุมชน แต่อุปสรรคในช่วงนั้นคือ ไม่สามารถผลิตข้าวซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักของการทำเส้นขนมเงินได้เอง ดังนั้นจึงต้องรับซื้อข้าวจากตลาดภายนอกซึ่งไม่สามารถรู้รายละเอียดที่มาของข้าวว่าปลอดภัยหรือไม่

ต่อมาภายหลัง กฤษณะได้มีแนวคิดชักชวนให้สมาชิกกลุ่มผลิตอาหารปลอดภัย โดยการทำข้าวอินทรีย์เพื่อบริโภคในครัวเรือน โดยใช้กลยุทธ์ดึงดูใจให้สมาชิกปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อขายให้โรงทำขนมเงิน ซึ่งสมาชิกกลุ่มกิจกรรมธรรมชาติฯ ทั้ง 18 ครอบครัวเห็นด้วย โดยกลุ่มได้ให้อิสระแก่สมาชิกที่มีความพร้อมที่ต้องการปลูกข้าวชยันนาทส่งขายให้กลุ่ม

หลังจากนั้นมา โรงทำเส้นขนมจีนจึงมีข้าวอินทรีย์พันธุ์ชยันนาทซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่กลุ่มได้ทดลองทำเส้นขนมจีนเปรียบเทียบกับข้าวพันธุ์อื่นๆ แล้วว่ามีคุณสมบัติที่ดีที่สุดป้อนเข้าสู่โรงขนมจีนทุกวัน และมีรายได้เข้าสู่ครอบครัวของเกษตรกรทุกวันเช่นกัน

รายได้ของครอบครัว

ครอบครัวเกษตรกรมีรายได้หลักมาจากการทำเส้นขนมจีน และมีรายได้เสริมมาจากการขายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะจากแปลงเกษตรผสมผสาน

เส้นขนมจีน : ใน 1 วันครอบครัวของเกษตรกรจะสามารถผลิตเส้นขนมจีนเพื่อส่งขายให้กับพ่อค้าแม่ค้ารายย่อยและคนทั่วไปได้วันละ 250 กิโลกรัม ราคาขายอยู่ที่กิโลกรัมละ 27 บาท ดังนั้น ใน 1 วันจะมีรายได้อยู่ที่ 6,750 บาท และจะมีรายได้อยู่ที่ 202,500 บาทต่อเดือน

ถ่านจากเตาทำเส้นขนมจีน : ในขั้นตอนของการทำเส้นขนมจีน จะใช้เตาฟืนในการต้มน้ำร้อน ดังนั้นในแต่ละวันหลังทำเส้นขนมจีน จะมีผลพลอยได้จากเตาฟืน คือ ถ่านวันละ 1 กระสอบ ราคาขายทั่วไปอยู่ที่กระสอบละ 40 บาท ดังนั้นครอบครัวจะมีรายได้จากส่วนนี้ทั้งสิ้น 1,200 บาทต่อเดือน

ไข่ไก่ : ครอบครัวเกษตรกรเลี้ยงไก่ไข่ประมาณ 20 ตัว ทุกๆวันจะได้ไข่ไก่วันละประมาณ 17 ฟอง ใน 1 เดือนจะมีไข่ไก่ขายให้ร้านค้าของกลุ่ม 17 ถาด (ไข่ 1 ถาดมี 30 ฟอง) ถาดละ 70 บาท ดังนั้นจึงมีรายได้จากส่วนนี้ทั้งสิ้น 1,190 บาทต่อเดือน

ไข่เป็ด : ภาวะเสี่ยงเบ็ดทั้งหมด 20 ตัว ใน 1 เดือนเบ็ดจะให้ไข่ 250 ใบ ขายให้กลุ่มโบละ 4 บาท
ครอบครัวภาวะจึงมีรายได้จากส่วนนี้ทั้งสิ้น 1,000 บาทต่อเดือน

น้ำหมักจุลินทรีย์ : 1 ปีจะขายน้ำหมักให้กับคนทั่วไปได้ 2 ฤดู แต่ละฤดูจะขายได้ประมาณ 1,000
บาท ดังนั้น ครอบครัวจะมีรายได้จากส่วนนี้ทั้งสิ้น 2,000 บาทต่อเดือน

รายได้จากแปลงเกษตรผสมผสาน : แปลงเกษตรผสมผสานของภาวะมีการขุดบ่อเลี้ยงปลาและ
ปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่น ปลานิล ปลาช่อน มะนาว ถั่วฝักยาว แตงกวา ตะไคร้ พริก กะเพรา โหระพา
กระท้อน มะม่วง ฝรั่ง ฝรั่ง มะเขือเปราะ พืชทุกชนิดที่ให้ผลผลิตจะถูกแบ่งการใช้ประโยชน์เป็นสองส่วนคือ
ใช้ในร้านค้าของกลุ่ม(ทั้งขายและให้เปล่า)และขายให้กับกลุ่มผู้บริโภคภายนอก สร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว
สลับสับเปลี่ยนกันไป เมื่อคำนวณเฉพาะในระยะ 1 รอบปีที่ผ่านมาพบว่า เมื่อเฉลี่ยเป็นรายได้รายเดือน
แล้วครอบครัวจะมีรายได้ดังนี้

- ถั่วฝักยาว เก็บผลผลิตได้ 180 กิโลกรัมต่อปี X 25 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 4,500 บาทต่อปี
- ตะไคร้ เก็บผลผลิตได้ 180 กิโลกรัมต่อปี X 30 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 5,400 บาทต่อปี
- พริก เก็บผลผลิตได้ 52 กิโลกรัมต่อปี X 100 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 5,200 บาทต่อปี
- กระท้อน เก็บผลผลิตได้ 52 กิโลกรัมต่อปี X 100 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 5,200 บาทต่อปี
- มะม่วง เก็บผลผลิตได้ 700 กิโลกรัมต่อปี X 5 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 3,500 บาทต่อปี
- ฝรั่งและฝรั่ง จะขายทั้งที่เป็นหน่อไม้สดและแปรรูปเป็นหน่อไม้อัดขวด คือ
 - หน่อไม้สด 30 กิโลกรัมต่อปี X 20 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 600 บาทต่อปี
 - หน่อไม้อัดขวด ผลิตได้ 100 ขวดต่อปี X 100 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 10,000 บาทต่อปี
เพราะฉะนั้นจะมีรายได้จากหน่อไม้ 10,600 บาทต่อปี
- มะเขือเปราะ 180 กิโลกรัมต่อปี X 30 บาท มีรายได้จากส่วนนี้ 5,400 บาทต่อปี
- กลัวย่น้ำว่า(ขายใบทุกวัน วันละ 3 กิโลกรัม) เก็บผลผลิตได้ 1,095 กิโลกรัมต่อปี X 3 บาท มี
รายได้จากส่วนนี้ 3,285 บาทต่อปี

เมื่อรวมรายได้จากแปลงเกษตรผสมผสานแล้ว ครอบครัวยุทธศาสตร์จะมีรายได้รวมทั้งสิ้น 50,185 บาทต่อปี ซึ่งคิดเป็นรายได้ 4,182 บาทต่อเดือน และเมื่อนำรายได้จากแปลงเกษตรผสมผสานนี้ไปรวมกับรายได้จากส่วนอื่นๆ ทั้งหมดแล้วพบว่า ในรอบ 1 เดือน ครอบครัวยุทธศาสตร์จะมีรายได้ 212,072 บาทต่อเดือน และคิดเป็น 2,544,864 บาทต่อปี แต่นี่คือรายได้ที่ยังไม่ได้หักค่าใช้จ่าย ซึ่งหากประเมินรายได้สุทธิของครอบครัว ต้องประเมินควบคู่กับรายจ่ายของครอบครัว

ค่าใช้จ่ายครอบครัว

ค่าใช้จ่ายของครอบครัวของยุทธศาสตร์ จะถูกแบ่งเป็น 3 หมวดหมู่ คือ ค่าใช้จ่ายสำหรับการลงทุนด้านการเกษตร ค่าใช้จ่ายสำหรับการแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีน และค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

การลงทุนด้านการเกษตร จะลงทุนเฉพาะค่าเมล็ดพันธุ์พืชผักชนิดต่างๆ ดังนี้

- ถั่วฝักยาว 800 บาทต่อปี
- แตงกว่า 400 บาทต่อปี
- มะนาว(กิ่งตอน) กิ่งละ 25 บาท X 100 กิ่งต่อปี มีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 2,500 บาทต่อปี (เพิ่งเริ่มลงทุนเมื่อปีที่ผ่านมา)

- มะเขือ(ซื้อต้นกล้า) ต้นละ 5 บาท X 100 ต้น มีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 500 บาทต่อปี
- พันธุ์ปลา 1,000 บาทต่อปี

เมื่อรวมค่าใช้จ่ายในการลงทุนด้านการเกษตรทุกชนิดพบว่า ครอบครัวจะมีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ทั้งสิ้น 5,200 บาทต่อปี และคิดเป็น 433 บาทต่อเดือน

การแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีน มีค่าใช้จ่ายดังนี้

- ค่าไฟฟ้า(คิดรวมค่าไฟฟ้าในบ้านแล้ว) 5,500 บาทต่อเดือน
- ค่าแรงงาน 40,000 บาทต่อเดือน
- ค่าบรรจุภัณฑ์ 14,000 บาทต่อเดือน
- ค่าแป้งมัน 8,000 บาทต่อเดือน
- ค่าเกลือ 6,000 บาทต่อเดือน
- ค่าซ่อมบำรุงเครื่องทำเส้นขนมจีน 3,000 บาทต่อเดือน
- ค่าใบตอง 1,400 บาทต่อเดือน
- ค่าถุงพลาสติก 600 บาทต่อเดือน
- ค่าเชื้อเพลิง(ฟืน) 3,500 บาทต่อเดือน
- ค่าน้ำมัน 2,000 บาทต่อเดือน

เมื่อรวมค่าใช้จ่ายจากการแปรรูปข้าวเป็นเส้นขนมจีนแล้ว ครอบครัวของกฤษณะ จะมีค่าใช้จ่ายในส่วนนี้อยู่ที่ 78,500 บาทต่อเดือน

ค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือน แบ่งเป็นค่าใช้จ่ายรายการต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ค่าเล่าเรียนบุตร **6,000** บาทต่อเดือน
- ค่าอาหาร(รวมเครื่องปรุงทุกชนิด) **12,000** บาทต่อเดือน
- ค่าน้ำมันรถยนต์และรถจักรยานยนต์ **5,000** บาทต่อเดือน
- ค่ารักษาพยาบาล **3,000** บาทต่อเดือน
- ค่าเสื้อผ้า ของใช้ส่วนตัว ของใช้ในห้องน้ำทุกประเภท **2,000** บาทต่อเดือน
- ค่าภาษีสังคม(งานกุศล งานบุญ งานแต่ง งานบวชฯ) **1,500** บาทต่อเดือน

เมื่อรวมค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนทุกประเภทแล้ว ครอบครัวของภคชนะจะมีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ **29,500** บาทต่อเดือน

ค่าใช้จ่ายทั้ง 3 หมวดหมู่ข้างต้น เมื่อนำมารวมกันแล้วจะพบว่า ในรอบ 1 เดือน ครอบครัวภคชนะจะมีค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น **108,433** บาทต่อเดือน

หากประเมินรายได้สุทธิของครอบครัวจะพบว่า ครอบครัวจะมีรายได้สุทธิหลังหักค่าใช้จ่าย ประมาณ **103,639** บาทต่อเดือน และคิดเป็น **1,243,668** บาทต่อปี

เงินทั้งหมดจะถูกนำไปบริหารจัดการเป็นใช้จ่ายในครัวเรือนและชำระคืนเงินกู้ของครอบครัวที่มีมืออยู่ ซึ่งหากย้อนมองไปมองเรื่องประวัติการกู้ยืมเงินของครอบครัวจะพบข้อมูลทั้งหมดนี้สินที่ถูกจัดการเสร็จสิ้นเรียบร้อยและหนี้สินที่ยังคงเป็นภาระสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันตามตารางด้านล่าง

ลำดับ	สถาบันการเงิน	หลักทรัพย์ค้ำประกัน	จำนวนเงินต้น	เงินต้น+ ดอกเบี้ย	สถานะหนี้สินปัจจุบัน
1	ธนาคารกรุงไทย	โฉนดที่ดิน 15 ไร่	2.7 ล้านบาท	9.6 ล้านบาท	ชำระหนี้เสร็จสิ้นผ่านกลไก กฟก.
2	ธ.ก.ส.	โฉนดที่ดิน 2.2 ไร่	2.5 ล้านบาท	2.5 แสนบาท	ปรับปรุงโครงสร้างหนี้ และ อยู่ในระหว่างการชำระหนี้ กับ ธ.ก.ส.

3	หนี้ในระบบ	สัญญาเงินกู้	2 แสนบาท	4.82 แสนบาท	ชำระหนี้เสร็จสิ้น/ ปิดบัญชี
4	หนี้ในระบบ	สัญญาเงินกู้	1 แสนบาท	1.7 แสนบาท	ชำระหนี้เสร็จสิ้น/ ปิดบัญชี
5	หนี้ในระบบ	สัญญาเงินกู้	5 หมื่นบาท	6.5 หมื่นบาท	ชำระหนี้เสร็จสิ้น/ ปิดบัญชี
6	กองทุนหมู่บ้าน	บุคคล	2 หมื่นบาท	2.02 หมื่นบาท	ชำระหนี้เสร็จสิ้น/ ปิดบัญชี
7	กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน	บุคคล	1.5 แสนบาท	1.515 แสนบาท	ดำเนินการชำระหนี้ปกติ
8	กองทุนฟื้นฟูฯ	โฉนดที่ดิน 15 ไร่	1.25 ล้านบาท	1.375 ล้านบาท	ดำเนินการชำระหนี้ปกติ

ความสำเร็จที่เกิดขึ้น

หากประเมินรูปธรรมความสำเร็จของครอบครัว กฤษณะได้ประเมินความสำเร็จไว้ดังนี้

1. การที่ครอบครัวได้มีเข้าไปมีส่วนร่วมในการผลักดัน ให้สมาชิกกลุ่มมองเห็นช่องทางของการแก้ไขปัญหาหนี้สินนั้น ถือเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่ง
2. หากประเมินความสำเร็จของกลุ่ม กฤษณะประเมินว่า ณ ปัจจุบัน กลุ่มประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการด้านต่างๆ แล้วประมาณร้อยละ 45 ของเป้าหมายที่กลุ่มได้ร่วมกันวางเอาไว้แต่ต้น
3. รูปธรรมระดับแปลงของครอบครัว กฤษณะมองว่า ณ ขณะนี้แปลงเกษตรผสมผสานกำลังเริ่มให้ผลผลิตมากขึ้น มีผลผลิตจากแปลงเกษตรส่งเข้ามาขายที่ร้านค้าของกลุ่มมากขึ้น
4. งานด้านการสื่อสารประชาสัมพันธ์กลุ่ม กฤษณะมองว่า ปัจจุบันถือว่าประสบความสำเร็จมากขึ้น เนื่องจากกลุ่มได้กลายเป็นที่รู้จักของกลุ่มคนหรือสาธารณชนมากขึ้น ตัวชี้วัดที่เห็นก็คือ ความถี่ของกลุ่มคนที่เข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่ กลุ่มคนที่เข้ามาใช้บริการในร้านค้าของกลุ่มมีมากขึ้นทุกวัน
5. ครอบครัวมีข้าวและอาหารปลอดภัยสำหรับการบริโภคในครัวเรือนและขายเป็นรายได้ในครอบครัว
6. ครอบครัวสามารถมีรายได้จาก 3 ด้านหลักตามที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น สำหรับใช้คืนหนี้สินและเป็นค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนอย่างสม่ำเสมอ

ขอขอบคุณ ข้อมูลและผู้ให้สัมภาษณ์

1. กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติโพธาราม และสมาชิกกลุ่มทุกท่าน

2. คุณสำเนียง ฮวดลิ้ม
3. คุณกฤษณะ ฮวดลิ้ม
4. คุณอุดม คุ่มภัย
5. คุณกรรณทิพ พารา
6. คุณสมบุตร สุวรรณมาลี

กลุ่มปฏิบัติงานท้องถิ่นไร้พรมแดน (LocalAct)

เลขที่ 55/245 ซอยงามวงศ์วาน 32 แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่ กรุงเทพฯ 10210

โทรศัพท์: 0-2953-3541, โทรสาร : 0-2953-3542

เว็บไซต์: www.landactionthai.org , เฟสบุ๊ก: <https://www.facebook.com/LocalAct>